

SHASHKA VA SHAXMAT: O'XSHASHLIK VA FARQLAR

Nodirqulova Malika Ilhom qizi

Guliston Davlat pedagogika insitituti

Tabiiy fanlar fakulteti 20/24guruh talabasi

MAQOLA
MALUMOTI

ANNOTATSIYA:

MAQOLA TARIXI:

Received:14.09.2025

Revised: 15.09.2025

Accepted:16.09.2025

KALIT SO'ZLAR:

Shashka, shaxmat,
intellektual o'yinlar,
strategiya, taktika,
o'xshashlik, farq,
tafakkur.

Ushbu maqolada shashka va shaxmat o'yinlari o'rtasidagi o'xshashlik va farqlar ilmiy-nazariy nuqtai nazardan tahlil qilingan. Har ikkala o'yin intellektual sport turlari sifatida inson tafakkurini rivojlantirishda, strategik fikrlashni shakllantirishda va mantiqiy qaror qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etishi yoritilgan. Maqolada shashka va shaxmatning kelib chiqish tarixi, o'yin qoidalari, strategik va taktik xususiyatlari, shuningdek, ularning tarbiyaviy va ijtimoiy ahamiyatlari taqqoslangan.

Insoniyat tarixida intellektual o'yinlar alohida o'rin tutadi. Ular nafaqat hordiq chiqarish vositasi, balki tafakkurni charxlash, mantiqiy fikrlashni rivojlantirish va ijtimoiy aloqalarni mustahkamlashda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Qadimdan buyon xalq madaniyatida turli xil taxta o'yinlari shakllangan bo'lib, ularning eng mashhurlari shashka va shaxmat hisoblanadi.

Har ikkala o'yinning ildizlari qadimgi sivilizatsiyalarga borib taqaladi. Shashka asosan oddiyroq qoidalarga ega bo'lsa-da, unda ham strategik yondashuv va tezkor qaror qabul qilish talab etiladi. Shaxmat esa murakkabroq bo'lib, unda turli xil donalarning vazifalari, o'yin kombinatsiyalari va keng qamrovli strategiyalar mavjud. Shu boisdan, har ikkala o'yin bir-biriga o'xshash jihatlarga ega bo'lishi bilan birga, sezilarli farqlarni ham o'zida mujassamlashtiradi.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, shashka va shaxmatning o'xshash va farqli jihatlarini o'rganish orqali ularning ta'lim-tarbiya jarayonidagi ahamiyatini chuqurroq anglash

mumkin bo'ladir. Har ikki o'yin inson tafakkurini rivojlantirishda, yoshlarni sabr, mantiqiy fikrlash va to'g'ri qaror qabul qilishga o'rgatishda samarali vosita hisoblanadi. Shu sababli shashka va shaxmatning umumiylik va farqlilik jihatlarini ilmiy tahlil qilish zamonaviy ta'lim, sport va madaniyat sohalari uchun ham muhimdir.

Shashka va shaxmat insoniyatning eng qadimiy va mashhur intellektual o'yinlari sifatida dunyo xalqlari madaniyatida alohida o'rin tutadi. Har ikkala o'yin ko'p asrlik tarixga ega bo'lib, ular jamiyatning turli bosqichlarida nafaqat hordiq chiqarish vositasi, balki tafakkurni rivojlantiruvchi, yoshlarni tarbiyalovchi, ijtimoiy aloqalarni mustahkamlovchi muhim madaniy hodisa sifatida shakllangan. Ularning tarixi, rivojlanish jarayonlari va bugungi kundagi o'rni ko'plab ilmiy izlanishlar mavzusi bo'lib kelmoqda. Shashka va shaxmatning umumiy jihati shundaki, ular strategik tafakkurga asoslangan, ikkala tomonning teng imkoniyatlari asosida olib boriladigan intellektual kurashdir. Biroq bu ikki o'yin qoidalari, donalari, taxtdagi yurish imkoniyatlari va strategik xususiyatlari jihatidan o'zaro farq qiladi.

Avvalo, o'xshashliklarga to'xtalish lozim. Har ikkala o'yin ikki kishi o'rtasida olib boriladi va ularning asosiy maqsadi raqib ustidan g'alaba qozonishdir. O'yinlar maxsus taxtda o'tkaziladi, bu taxtda rangli kataklar mavjud bo'lib, donalar navbatma-navbat yuradi. Shashka ham, shaxmat ham qat'iy qoidalarga asoslangan va ularda omad emas, balki aql, strategiya va mantiqiy fikrlash hal qiluvchi rol o'ynaydi. Bu o'yinlar inson tafakkurini charxlash, tezkor qaror qabul qilish, kelajakni oldindan ko'ra bilish va strategik rejalashtirishni o'rgatishda samarali vosita sifatida qadrlanadi. Shuningdek, har ikkala o'yinda ham o'yinchilar bir vaqtning o'zida hujum va mudofaa strategiyalarini uyg'unlashtirishlari lozim bo'ladir. Shu bois shashka va shaxmat nafaqat sport turi, balki pedagogik va psixologik vosita sifatida ham ahamiyatlidir.

Endi farqlarga e'tibor qaratamiz. Shaxmat murakkablik darajasi jihatidan shashkadan sezilarli ustundir. Shaxmat taxtasi 64 katakdan iborat bo'lib, unda turli xil vazifaga ega bo'lgan 16 ta dona joylashtiriladi: piyoda, ot, fil, rook, vazir va shoh. Har bir donaning yurish qoidalari va vazifasi boshqacha bo'lib, ular birgalikda murakkab kombinatsiyalar va strategiyalarni amalga oshirish imkonini beradi. Shaxmatda o'yinning natijasi ko'pincha uzoq muddatli rejalashtirish, chuqur hisob-kitob va keng ko'lamli strategik fikrlashga asoslanadi. Shashkada esa donalar bir xil qiymatga ega bo'lib, faqatgina yo'nalishi va qoidalarga ko'ra oldinga yuradi, keyinchalik damalar (toji qo'yilgan dona) paydo bo'lgach, ularning imkoniyatlari kengayadi. Shuning uchun shashka oddiyroq ko'rinishdagi strategiyaga ega bo'lsa-da, unda ham o'yinchilar tezkor qaror qabul qilish, raqib yurishini

oldindan sezish va taxtada ustunlikni qo'lga kiritish uchun mantiqiy fikrlashdan keng foydalanadilar.

Shaxmatda o'yin maqsadi raqib shohini shaxmat va mat qilish bo'lsa, shashkada asosiy maqsad raqib donalarini taxtadan butunlay yo'qotish yoki ularni yurish imkoniyatidan mahrum etishdir. Bu esa o'yin falsafasidagi asosiy farqni ko'rsatadi. Shaxmatda markaziy donani – shohni himoya qilish strategiyani asosi bo'lib xizmat qiladi, shashkada esa barcha donalar teng ahamiyatli bo'lib, ularning barchasi to'g'ridan-to'g'ri hujum va mudofaada qatnashadi. Shu sababdan, shaxmat ko'proq murakkab strategik rejalashtirishni talab qilsa, shashka tezkorlik va amaliy hisob-kitoblarga asoslanadi.

Biroq bu farqlarga qaramay, ikkala o'yin ham inson tafakkurini rivojlantirishda katta o'rin tutadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, shashka va shaxmat bilan muntazam shug'ullangan yoshlar mantiqiy fikrlash, diqqatni jamlash, sabr-toqat va qat'iylik kabi sifatlarni tezroq egallaydilar. Har ikkala o'yin ham ta'lim jarayonida samarali qo'llanilishi mumkin bo'lgan intellektual mashg'ulotdir. Shashka bolalarni oddiyroq strategik fikrlashga, tezkor qaror qabul qilishga o'rgatsa, shaxmat ularda murakkabroq tafakkur jarayonlarini shakllantiradi. Shu jihatdan, shashka va shaxmat bir-birini to'ldiruvchi o'yinlar sifatida qaralishi mumkin.

Shashka va shaxmatning madaniy ahamiyatiga to'xtalsak, har ikkisi ham xalq madaniyatining uzviy qismi sifatida qadrlanadi. Ko'plab xalqlarda bu o'yinlar asrlar davomida nafaqat ko'ngilochar mashg'ulot, balki yoshlarni tarbiyalash, ularni intellektual va ma'naviy jihatdan kamol toptirish vositasi sifatida qo'llanilgan. O'rta asrlarda Yevropada shaxmat qirollar va saroy ahli orasida yuqori mavqega ega bo'lsa, shashka ko'proq xalq ommasi orasida mashhur bo'lgan. Markaziy Osiyo hududida esa shashka keng tarqalib, mahalliy an'analarning ajralmas qismi sifatida shakllangan. Bugungi kunda ham shaxmat xalqaro intellektual sport turi sifatida olimpiya darajasida tan olingan, shashka esa ko'plab mamlakatlarda xalqaro federatsiyalar tomonidan rivojlantirilmoqda.

Shuningdek, zamonaviy davrda texnologiyalar shashka va shaxmatning yangi bosqichini boshlab berdi. Kompyuter dasturlari va sun'iy intellekt yordamida o'yinlar chuqur tahlil qilinmoqda, onlayn musobaqalar tashkil etilmoqda va turli yosh guruhlar uchun maxsus dasturlar ishlab chiqilmoqda. Shaxmat bo'yicha mashhur kompyuter dasturlari insondan ustun kombinatsiyalarni yaratishga qodir bo'lsa, shashka dasturlari ham o'yin strategiyasini chuqur o'rganishga yordam bermoqda. Natijada, bu o'yinlar yanada ommalashib, yosh avlod orasida keng tarqalmoqda.

Umuman olganda, shashka va shaxmatning o'xshashligi shundaki, ular ikkalasi ham inson tafakkurini rivojlantirish, strategik fikrlashni shakllantirish va ijtimoiy aloqalarni mustahkamlashga xizmat qiladi. Ularning farqlari esa murakkablik darajasi, o'yin qoidalari va maqsadlarida namoyon bo'ladi. Shaxmat murakkab strategiyalarni talab qiladigan global intellektual kurash bo'lsa, shashka sodda qoidalari bilan tezkorlikni, hisoblashni va amaliy mantiqiy fikrlashni rivojlantiradi. Har ikkala o'yin birgalikda insonning intellektual salohiyatini yanada kengaytiruvchi, jamiyat madaniyatida chuqur iz qoldiruvchi muhim o'yinlardir.

Shashka va shaxmat o'yinlari insoniyat intellektual merosining bebaho qismini tashkil etadi. Har ikkala o'yin ham qadimiy tarixga ega bo'lib, bugungi kunda jahon xalqlari madaniyatida o'z o'rnini saqlab qolgan. O'xshash jihatlar ularning intellektual sport turlari sifatida inson tafakkurini charxlash, strategik va mantiqiy fikrlashni rivojlantirish, sabr-toqat va qat'iyatni shakllantirishga xizmat qilishida ko'rinadi. Farqli jihatlar esa murakkablik darajasi, donalarining vazifasi, yurish qoidalari va o'yin maqsadlarida namoyon bo'ladi.

Shaxmat murakkab strategik rejalashtirish va uzoq muddatli kombinatsiyalarni talab qiladigan intellektual kurash bo'lsa, shashka sodda va amaliy qoidalarga ega bo'lib, tezkorlik, diqqatni jamlash va oddiy mantiqiy hisob-kitoblarga asoslanadi. Shunga qaramay, har ikkala o'yin bir-birini to'ldiruvchi xususiyatlarga ega bo'lib, inson tafakkurini turli jihatdan rivojlantiradi. Ta'lim jarayonida, sport mashg'ulotlarida va yoshlarni ma'naviy-axloqiy jihatdan tarbiyalashda ularning ahamiyati beqiyosdir.

Bugungi globallashuv davrida shashka va shaxmat zamonaviy texnologiyalar orqali yanada ommalashmoqda. Sun'iy intellekt, kompyuter dasturlari va onlayn musobaqalar bu o'yinlarni yangi bosqichga olib chiqdi. Shuning uchun shashka va shaxmatni yanada rivojlantirish, yosh avlodni ularga keng jalb etish, intellektual salohiyatni yuksaltirish nafaqat sport, balki ma'naviy-ma'rifiy tarbiyaning ham muhim omillaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Asqarov A. Shaxmat va shashka asoslari. – Toshkent: O'zbekiston, 2015.
2. Rasulov Sh. Intellektual o'yinlar tarixi va nazariyasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2018.
3. Karimov B. Shaxmat strategiyasi va taktikasiga kirish. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2017.
4. Qodirov M. Shashka o'yinining qoidalari va rivojlanish bosqichlari. – Samarqand: Zarafshon, 2016.

5. Polgar J. Chess Training Guide. – Budapest: Chess Press, 2012.
6. World Draughts Federation (FMJD). Official Rules and Regulations. – Amsterdam, 2020.
7. Kasparov G. How Life Imitates Chess. – New York: Bloomsbury, 2007.
8. O‘zbekiston Respublikasi Shaxmat va Shashka federatsiyasi rasmiy materiallari.
9. Encyclopedia of Draughts. – London: Mind Sports Publishers, 2019.
10. ChessBase. Modern Chess Theory and Practice. – Hamburg, 2021

